

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه دانشهای بنیادی

نظام نامه اخلاق علمی

پژوهشگاه دانشهای بنیادی

۱۳۸۸

به نام خدا

مقدمه

امروزه "نظام نامه اخلاق علمی" برای مجامع علمی، همانند قوانین مدنی، یک نیاز اساسی به شمار می رود. جامعه علمی حرفه‌ای یک تشکل داوطلبانه، با منافع مشترک، همراه با همکاری متقابل می‌باشد. یک نظام نامه مناسب و هم‌ساز با جامعه علمی مورد نظر، در واقع تضمین کننده منافع اعضاء آن در قالب یک چارچوب اخلاقی می‌باشد. معمولاً "نظام نامه علمی" بسته به نیاز جامعه علمی خاص تدوین می‌شود و در واقع بیان کننده ملزومات اخلاقی قابل اجرایی است، که توسط جامعه علمی خاص، مورد پذیرش قرار گرفته است تا بتواند ضمن تامین منافع افراد، موجب تشکیل یک محیط آرام برای پژوهش و تحقیق و رقابت سالم علمی در جهت نیل به پیشرفت علمی شود. یک "نظام نامه اخلاق علمی" ضمن تعریف رفتار حرفه‌ای و اخلاقی باید به طور مشخص تبیین کند که چه کاری خلاف اخلاق علمی و رفتار غیر حرفه‌ای به شمار می‌رود و در واقع، مصداق "بزه" علمی چیست. هم‌چنین مشخص کند که مرجع تشخیص اینکه "آیا کار خلاف اخلاق علمی انجام گرفته یا نه" کجاست و نحوه بررسی آن چگونه است و چنانکه رفتار غیر حرفه‌ای و غیر اخلاقی ثابت شد، نوع مجازات و نحوه اعمال آن چگونه باید باشد. اثرگذاری و اهمیت "نظام نامه" بستگی به ضمانت اجرای آن و نحوه اعمال تنبیه و تشویق آن دارد. قابل ذکر است که نقض "نظام نامه اخلاق علمی" گذشته از اینکه بیان کننده انجام کار غیر حرفه‌ای و غیر اخلاقی است، می‌تواند موجب نقض قوانین جزائی نیز گردد که مستوجب اعمال قانون از طرف مراجع ذی صلاح قضائی نیز باشد.

اصول اولیه رفتار حرفه‌ای و اخلاق علمی^۱

هر محقق در یک موضوع علمی خاص، یک شهروند جامعه علمی آن موضوع به حساب می‌آید و لذا هر محقق، مسئول تامین آسایش جامعه علمی می‌باشد. یک جامعه علمی توسعه یافته و مناسب، بر اساس اعتماد متقابل بین اعضاء جامعه و رفتار صادقانه آنها بنا می‌شود. راستگویی، درستکاری و امانت داری، شالوده اساسی "اخلاق علمی" می‌باشد و هر گونه تساهل و تسامح و مصالحه در امور علمی، غیر قابل قبول است. "رفتار حرفه‌ای" و اصرار بر انجام آن در یک محیط علمی، چه در انجام تحقیق و چه در راهنمایی و گزارش تحقیقات علمی، نه تنها بیان کننده شخصیت والای محقق می‌باشد بلکه بیان کننده میزان اعتبار آن جامعه علمی و همکاران آن محیط نیز است. رعایت "رفتار حرفه‌ای و اخلاق علمی" از طرف محققین با سابقه بسیار مهم می‌باشد چرا که می‌تواند به عنوان یک فرهنگ، به نسلهای آینده به درستی انتقال یابد. هر محقق به عنوان یک شهروند جامعه علمی، موظف به رعایت یکسری اصول اولیه "رفتار حرفه‌ای و اخلاق علمی" است که هیچ گونه تساهل و تسامح و مصالحه در آنها مجاز نمی‌باشد. این اصول اولیه عبارتند از:

۱. نتایج تحقیقاتی و انتشار نتایج :

نتایج یک تحقیق باید به شکلی ارائه شود که امکان تجزیه و تحلیل و مرور مجدد آن را برای متخصصین آن رشته به سادگی فراهم سازد. داده‌های اولیه که بر اساس آن نتایج بدست آمده است، باید برای همه متخصصین رشته مربوطه به طور کامل و برای بازه زمانی متناسب با آن رشته، قابل دسترس باشد.

تبصره ۱: این قاعده در زمانی که موجب به خطر افتادن حق مالکیت شود استثناء می‌باشد.

^۱ این نظام نامه با الهام از نظام نامه اخلاق علمی انجمن فیزیک آمریکا تدوین شده است.

۲. نویسندگان اثر علمی:

نویسندگان یک اثر علمی (شامل مقاله، جزوه علمی، گزارش طرح پژوهشی و یا کتاب) شامل افرادی هستند که سهم قابل ملاحظه ای در ارائه ایده اولیه، فهم موضوع، انجام محاسبات، طراحی، هدایت، اجراء و یا تعبیر نتایج مطالعه داشته‌اند. تمام افرادی که سهم قابل ملاحظه‌ای داشته باشند، می‌توانند مدعی نویسندگی اثر علمی شوند. از همکاری افراد دیگر (که همکاری آنان در حدی نیست که حقی برای آنها به عنوان نویسنده ایجاد کند) باید به طور مناسب و متناسب با سهم آنها قدردانی شود. چنانچه تحقیق انجام شده توسط منابع مالی خاصی پشتیبانی می‌شود، نام آنها باید در بخش قدردانی مشخص شود. نویسندگان باید آدرس مراکز تحقیقاتی که تحقیقات در آنجا انجام شده است را به طور کامل در اثر علمی بیان کنند.

ا. مسئولیت محتوای هر اثر علمی بر عهده نویسندگان آن می‌باشد. هر نویسنده بسته به سهمش در اثر علمی، مسئول قسمت یا تمام محتویات آن می‌باشد. نویسندگانی که مسئولیت کل مطالب را به عهده دارند عبارتند از: نویسنده‌ای که مسئول درستی داده‌های اصلی اثر علمی است.

ب. نویسنده‌ای که تجزیه تحلیل اصلی را انجام داده است.

ج. نویسنده‌ای که مسئولیت نگارش را به عهده دارد.

د. نویسنده‌ای که مسئولیت ارائه گزارش نتایج مهم موضوع در جامعه علمی مربوطه شامل کنفرانسها و ... را به عهده دارد.

ه. نویسنده‌ای که نقش رهبری را به عهده دارد.

نویسندگان دیگر که سهم محدودتری در یک اثر علمی دارند، به طور مستقیم مسئول محتویات مربوط به سهم خود هستند، اما به صورت محدود مسئول بقیه محتویات انتشار علمی نیز می‌باشند. اگر چه لزوماً همه نویسندگان یک اثر علمی، در تمام بخش‌های آن سهم مساوی ندارند ولی باید از محتوای علمی بخش‌های مختلف اثر - حتی بخش‌هایی که در آن سهمی نداشته‌اند - اطلاع داشته باشند و در صورت لزوم بتوانند گزارش کلی از آنها بیان نمایند.

تمام نویسندگان، این حق را دارند که قبل از انتشار اثر علمی، از محتویات آن مطلع باشند و بتوانند به سادگی به تمامی داده‌ها دسترسی داشته و از تمام مراحل انجام طرح نیز آگاهی کامل داشته باشند. هر نویسنده حق آن را دارد که از همکار دیگر اثر، سوال بپرسد و همکاران موظف به دادن جواب دقیق و در صورت لزوم، ارائه اطلاعات و داده‌ها هستند.

۳. ارجاعات در انتشارات:

یکی از مباحث اساسی در جامعه علمی، دادن ارجاع درست به نتایج و دست آوردهای سایر اعضای جامعه علمی مربوطه می‌باشد. لذا در هر اثر علمی، بخشی به عنوان مراجع باید وجود داشته باشد. هر محقق، چنانچه در اثر علمی خود از نتایج، داده‌ها، متن مکتوب و دیگر محتویات یک تحقیق (انتشار یافته رسمی و غیر رسمی) استفاده کند، موظف به دادن ارجاع دقیق به آن می‌باشد. هر نویسنده، مسئول بررسی و جستجو در مورد کارهای انجام شده قبلی در مورد مطالعه مورد علاقه خود می‌باشد و چنانچه در موردی ارجاع به درستی داده نشده باشد، نویسنده موظف به تصحیح سریع آن می‌باشد.

۴. داوری:

داوری یکی از مولفه‌های مهم در فرآیند پیشرفت و تصحیح تحقیقات علمی می‌باشد، البته قابل ذکر است که داوری وقتی موثر واقع می‌شود که اعضای جامعه علمی به طور منصفانه و با رعایت امانت و شئون داوری به آن بپردازند.

اگرچه داوری امری است دشوار، دقیق و وقت گیر ولی بخشی از وظائف اعضای جامعه علمی به حساب می آید و اعضای موظف به همکاری در این زمینه می باشند. امتیاز مطالب و ایده‌ها که به واسطه داوری حاصل می شوند باید به‌طور محرمانه در نظر گرفته شود و از آنها برای رقابت، سوء استفاده نشود.

۵. تضاد در منافع افراد:

وجود علاقه مشترک در یک موضوع علمی، امری است عادی و به تبع آن محققین مختلف منافع منافی نیز در آن دارند. گاهی این موضوع منجر به درگیری و تضاد بین افراد در بهره‌وری بیشتر (به علت منافع شخصی) از یک موضوع پژوهشی می شود، لذا محققینی که در موضوعی منافع مشترک دارند باید این موضوع را آشکارا بیان کنند و از هر گونه پنهان کاری اجتناب ورزند تا راه برای سازش منصفانه مهیاء شود.

۶. رفتار با دانشجویان و محققین زیر دست:

باید با دانشجویان و محققین زیر دست به احترام برخورد شود و حق شهروندی ایشان در جامعه علمی به رسمیت شناخته شود. اساتید راهنما، سرپرستان طرح و یا محققین پیشکسوت، موظف به تهیه امکانات تحقیقاتی در امر پژوهش و آموزش دانشجویان و زیر دستان تحقیقاتی خود می‌باشند، تا با مهیاء کردن محیط سالم و پشتیبانی‌های لازم، موجب پیشرفت دانشجویان و محققین زیر دست خود شوند و بدین وسیله راه را برای رسیدن ایشان به یک مرتبه علمی بالاتر فراهم سازند.

سهم کارهای انجام شده توسط دانشجویان و محققین زیر دست، باید به رسمیت شناخته شود و در انتشار کتبی و یا گزارش شفاهی مانند کنفرانس‌ها از ایشان قدردانی شود و چنانکه سهم قابل ملاحظه‌ای در ایده اولیه، فهم موضوع، انجام محاسبات، طراحی، اجراء و یا تعبیر نتایج مطالعه داشته باشند، باید به عنوان یکی از نویسندگان اثر علمی، مطابق با بند ۲ در نظر گرفته شوند.

از طرف دیگر اساتید راهنما، سرپرستان طرح و یا محققین پیشکسوت نمی‌توانند به واسطه سمت خود به عنوان نویسندگان در نظر گرفته شوند، مگر اینکه سهم قابل ملاحظه‌ای در ارائه ایده اولیه، فهم موضوع، انجام محاسبات، طراحی، هدایت، اجراء و یا تعبیر نتایج مطالعه داشته باشند.

مسئولیت رفتار صحیح حرفه‌ای و رعایت اخلاق علمی دانشجویان و محققین زیر دست (شامل محققین پسا دکترا، مهمان و ...) به طور کامل بر عهده اساتید راهنما، سرپرستان طرح و یا محققین پیشکسوت می‌باشد و اساتید راهنما، سرپرستان طرح و یا محققین پیشکسوت موظف به آموزش دانشجویان و محققین زیر دست، در مورد رفتار حرفه‌ای و عواقب تخطی از آن هستند.

۷. رفتار مدنی:

محققین به عنوان یکی از شهروندان جامعه علمی، موظف به رعایت قوانین پذیرفته شده از طرف جامعه علمی می‌باشند و باید به ساختارهای مدنی آن شامل شوراها، سلسله مراتب پیشکسوتی علمی و مدیریتی احترام بگذارند و از هر گونه رفتار ساختارشکنانه اجتناب ورزند. هم‌چنین جامعه علمی و تمامی اعضای آن موظف هستند که دست‌آوردهای دیگر اعضای را به رسمیت بشناسند و عملکرد علمی، اجرائی و مدیریتی آنها را به طور مناسبی مورد قدردانی قرار دهند.

سیاستهای حاکم بر رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی

انجام رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی در جامعه علمی موجب از بین رفتن حس اعتماد و همکاری - که از ضروریات یک جامعه علمی است - می شود و در دراز مدت، جامعه علمی را از مسیر اصلی خود منحرف می کند، لذا ضروری است که تعریف جامعی از "رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی" و نحوه برخورد با آن داشته باشیم.

۱. رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی

اگر در هر یک از مراحل پیشنهاد، اجراء و گزارش یک اثر علمی یکی از موارد جعل، حيله، انتحال و یا دزدی صورت بگیرد، رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی صورت گرفته است.

در اینجا منظور از جعل، حيله، انتحال و یا دزدی عبارت است از:

أ. **جعل:** ساختن داده های غیر واقعی و یا دادن گزارش غیر واقعی یا ثبت غیر واقعی از آنچه روی نداده است.

ب. **حيله:** دست بردن در داده ها، حذف، تعدیل و یا اضافه کردن به داده ها به نحوی که آنچه ارائه می شود کاری نو بنماید و یا نظریه ای خاص با اینکار درست جلوه کند. حيله می تواند دستکاری کردن عمدی در دستگاه ها و روند تحقیق و آزمایش باشد، به نحوی که نظریه ای خاص درست یا غلط جلوه کند.

ج. **انتحال:** اثر علمی دیگران را به خود نسبت دادن. هم چنین استفاده از داده ها یا نتایج پژوهشی مستند شده دیگران بدون اجازه و بدون اشاره دقیق به ماخذ آن.

د. **دزدی:** استفاده از نرم افزار، برنامه، ابزار آزمایشگاهی بدون اجازه و انجام پژوهش با آن. تذکر ۱: هر گونه تخطی در دادن ارجاء صحیح، قدردانی نامناسب، ساختار شکنی در جامعه علمی، رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی محسوب می شود.

تذکر ۲: حذف نام یک یا چند نفر که سهمی موثر در یک اثر علمی داشته باشند و یا افزودن اسم یا اسامی افرادی که سهمی موثر در آن نداشته اند در فهرست نویسندگان، مصداق رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی است.

تذکر ۳: باید توجه داشت که اشتباه غیر عمدی، موضوع اجتناب ناپذیری در علم می باشد و لذا نباید به عنوان عمل غیر حرفه ای و غیر اخلاقی تلقی شود، به شرط اینکه به محض اطلاع از آن، اشتباهات فوراً و به طور مناسب تصحیح گردند و در صورت لزوم، از آن در مقابل جامعه علمی برائت جسته شود.

۲. نحوه برخورد با رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی

۱،۲. شرایط احراز رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی شامل موارد زیر می باشد:

أ. مشاهده انحراف قابل ملاحظه ای از "نظام نامه اخلاق علمی"، پذیرفته شده در جامعه علمی.

ب. رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی که به طور آگاهانه و از روی عمد انجام شده باشد.

ج. اتهام رفتار غیر حرفه ای و غیر اخلاقی باید با ادله مستند ثابت شود.

۲،۲. مرجع رسیدگی به اتهام، "کمیته اخلاقیات پژوهشگاه" است که متشکل از افراد زیر می باشد.

أ. رئیس پژوهشگاه (رئیس کمیته).

ب. معاون پژوهشی پژوهشگاه (دبیر کمیته).

ج. سه الی چهارتن از محققین خوش نام با مرتبه استادی.

۳،۲. مراحل برخورد با رفتار غیرحرفه‌ای و غیراخلاقی به قرار زیر می‌باشد:

- أ. دریافت مکتوب اتهام همراه با مستندات از سوی پژوهشکده‌ها، پژوهشگاه و یا یک یا چند شخصیت علمی به وسیله دبیر کمیته.
- تذکر ۱: دبیر کمیته موظف به اعلام رسید اتهام به صورت کتبی است.
- تذکر ۲: چنانکه اتهام بر علیه دبیر کمیته باشد، مکاتبات مستقیماً با رئیس پژوهشگاه خواهد بود و دبیر کمیته حق شرکت در جلسه مربوطه را ندارد.
- ب. کمیته اخلاقیات موظف است ظرف حداکثر یک ماه از تاریخ دریافت کتبی اتهام، تشکیل جلسه دهد و در مورد وارد بودن یا نبودن اتهام، بررسی‌های لازم را انجام دهد.
- تذکر ۱: در صورت لزوم کمیته اخلاقیات می‌تواند از افراد متخصص در زمینه مربوطه، به عنوان داور دعوت به همکاری نماید.
- ج. چنانکه اتهام، وارد تشخیص داده شود کمیته اخلاقیات موظف به ارائه پیشنهاد تنبیهی، متناسب با رفتار غیرحرفه‌ای و غیر اخلاقی بوده و باید زمینه مناسب را برای اعمال تصمیمات تنبیهی آماده سازد و چنانکه اتهام وارد نباشد، کمیته موظف به اعاده حیثیت از شخص متشاکی است.
- تذکر ۱: کلیه تصمیمات باید به صورت مکتوب ارائه شود.
- تذکر ۲: نوع تنبیهات اعمالی طی دستورالعمل جداگانه‌ای توسط کمیته اخلاقیات تنظیم خواهد شد.

کلیه موارد این نظام نامه قابل اعمال به تمامی محققین شامل استادان، دانشجویان، محققین پسا دکترا و مهمانان می‌باشد.